

КОВАЛЬОВА О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноосвітніх дисциплін
(Бориспільський інститут муніципального
менеджменту при Міжрегіональній
Академії управління персоналом)

УДК 340.12

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ Й МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті розглядаються підходи до вивчення реалізації принципів справедливості та відповідальності в національному й міжнародному праві. Обґрунтовується теза про те, що становлення сучасної держави, розвиток її правових інститутів, створення демократичного права нерозривно пов'язані з втіленням принципів і застосуванням категорій справедливості й відповідальності.

Ключові слова: *справедливість, відповідальність, держава, національне право, міжнародне право, філософія права.*

В статье рассматриваются подходы к изучению реализации принципов справедливости и ответственности в национальном и международном праве. Обосновывается тезис о том, что становление современного государства, развитие его правовых институтов, создание демократического права неразрывно связаны с воплощением принципов и применением категорий справедливости и ответственности.

Ключевые слова: *справедливость, ответственность, государство, национальное право, международное право, философия права.*

This paper studies to the study of the principles of justice and accountability in national and international law. The thesis that the emergence of the modern state, the development of its legal institutions, the establishment of democratic rights is inextricably linked to the embodiment of the principles and application of categories of fairness and responsibility.

Key words: *fairness, responsibility, state, national, international law, philosophy of law.*

Вступ. Зміст філософсько-світоглядних категорій безпосередньо й опосередковано віддзеркалює суспільні та правові відносини в державі, напрям суспільно-політичного, соціально-економічного й цивілізаційно-культурного розвитку й діяльності суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розгляді в сучасній правовій науці принципів справедливості та відповідальності як основи системи цивілізаційних досягнень у сфері державності.

Стан дослідження. І.Г. Бабич, досліджуючи сучасне зобов'язальне право України, зазначає: «Реформування цивільного законодавства, викликане процесом інтеграції країн Європи, знову підтвердило значення багатьох фундаментальних понять і принципів правового регулювання, ретельно розроблених і випробуваних ще в римському праві, а також необхідність їх застосування в законотворчій і правозастосовній практиці» [1, с. 328]. Дійс-

но, національне право держав має значний вплив на ефективність реалізації міжнародного права. Проте, як вважають Р.А. Каламкарян і Ю.І. Мигачев, необхідно, щоб право кожної держави відповідало міжнародному праву. Ця вимога міжнародного права постає з принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань [2, с. 7]. Як правило, і справедливість, і відповідальність у праві відносять до оціночних понять [3, с. 132–133].

Результати дослідження. Поняття «правовий» завжди означає «справедливий, правильний», хоча на практиці наявність спільних властивостей не дає однозначних підстав для ототожнення цих категорій. Таким чином, філософсько-правові принципи справедливості й відповідальності в правовому документі або законодавчому акті виступають як соціальний, моральний та етичний критерії права.

Отже, втілюючись у правозастосовні акти як принципи суспільних відносин, справедливість і відповідальність виконують виховну та світоглядну функції, у той час як категорії вони набувають юридичного статусу. Визнається справедливим лише такий закон, що відповідає принципам права, а діяти відповідально та справедливо означає діяти відповідно до загальноприйнятих положень права, однакових та обов'язкових для всіх громадян і суспільних груп. З іншого боку, справедливість і відповідальність можуть бути результатом дії права. Тому категорії права в їх проекції моральності на конкретні суспільні відносини надають можливість оцінити ці відносини як відповідальні або безвідповідальні, справедливі чи несправедливі.

Використання антропологічного й аксіологічного підходів до визначення категорій «справедливість» і «відповідальність» у правовій науці дає вченим можливість дослідити ідею толерантності, справедливості та відповідальності, характеризуючи ланцюжок причинно-наслідкового зв'язку в правових взаєминах «особистість – суспільство – держава». При цьому розглядаються зазначені категорії через призму визначальних факторів суб'єкта правовідносин у праві й ціннісних критеріях демократичного права. У сучасній антропологічній філософії актуалізується також контекстуальне визначення й уточнення змісту категорії «моральна відповідальність», яка проголошується основою будь-якої сфери людського життя. Так, французький філософ Е. Левінас, не заперечуючи традиційного змісту, виділяє три основні виміри відповідальності перед собою, перед «Іншим» і перед Богом. Із цієї точки зору громадська відповідальність людини перед внутрішнім «Я» пов'язується зі свободою та справедливістю, які хоч і належать до об'єктивного світу, однак породжуються внутрішнім, власним, тобто особистісним, відчуттям відповідальності.

Дотримання справедливості передбачає взаємність і сприяє утвердженню рівності в суспільстві щодо його індивідів зокрема і всього суспільства в цілому. Необхідність такого обґрунтування філософсько-правових категорій «справедливість» і «відповідальність» в українському законодавстві зумовлена тим, що природа конституційно-правової відповідальності визначається по-різному, причому допускається змішання юридичної, політичної й моральної відповідальності. Крім того, конституційно-правова відповідальність може ґрунтуватися також на правових критеріях, які визначені в національному законодавстві, так би мовити, у чистому вигляді. У цьому випадку правове закріплення норм конституційно-правової відповідальності в національному законодавстві майже не відрізняється від дефініції інших видів юридичної відповідальності.

Як показує міжнародна практика, точніше, досвід західноєвропейських країн, зокрема США, дотримання філософсько-правових положень про справедливість і відповідальність у праві – найважливіша умова здійснення правосуддя у всіх сферах, особливо в кримінальній, адже саме тут поширеним залишається факт застосування суворих заходів державного примусу, включаючи арешту, ув'язнення тощо. Це певною мірою провокує вчинення небезпечних помилок і зловживання посадових осіб різних рівнів. Як правові категорії справедливість і відповідальність відображені в чинному законодавстві України. Це відповідає новій парадигмі розуміння правової й демократичної держави. Принцип справедливості покладений в основу всіх кодексів України та закріплений в Конституції України, яка вимагає не тільки теоретичного розширення правового простору, а й розробки практичних та ефек-

тивних організаційно-правових механізмів їх реалізації, зумовлює створення якісно нового законодавства, яке відповідало б сучасним потребам українського народу та ґрунтувалося на засадах справедливого й відповідального права. Правова категорія справедливості поряд із такими правовими категоріями, як «сумлінність», «розумність», а також «неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини», є основою основних положень Цивільного кодексу України. На нашу думку, згідно із цивільним законодавством України принцип справедливості можна визначити як загальнотеоретичний принцип права, що передбачає законодавчу необхідність встановлення обсягів, способів, меж здійснення й захисту цивільних прав та інтересів особи відповідно до чинних вимог правових норм.

Наприклад, як зазначає В.П. Паліюк, включення поняття «справедливість» із загальними засадами цивільного законодавства призводить до того, що, «з одного боку, пласти оціночних понять, які, як правило, були поза правовим регулюванням, переносяться на новий, більш високий, рівень регулювання. Це у свою чергу означає, що зазначені принципи, які безпосередньо пов'язані із загальнолюдськими цінностями, з ідеалами свободи, гуманізму й демократії, створює нові гарантії захисту прав людини, які забезпечують підвищення правової культури та прогнозують розвиток суспільства й держави. З іншого боку, це призводить до абстрактності деяких положень нового ЦК України: вони розглядаються як певний орієнтир для створення судового прецеденту, а не як конкретний нормативно-правовий акт» [5, с. 43].

Як свідчать історичні джерела, принцип справедливості знайшов своє відображення ще в римському приватному праві, яке отримало вимірювання універсальності в регулюванні цивільних відносин стародавнього суспільства. Так, у римському приватному праві тлумачення договорів здійснювалося на основі принципу природного права, дозволяючи виявити волю сторін правовідносин. Наприклад, гуманістичне переосмислення принципів справедливості й відповідальності в епохи Відродження та Реформації зумовило створення перших ліберальних європейських конституцій (XVIII – XIX ст.), у яких принцип справедливості як принцип законодавства стверджує законність у розумінні верховенства закону й загальності права, а отже, рівності всіх суб'єктів правовідносин та інших суспільних відносин перед законом. Таким чином, справедливість гарантує стабільність правопорядку в суспільстві. Поступове поширення й визнання плюралістичних ідей справедливості й відповідальності людей сприяло тому, що в конституціях європейських держав чітко була зафіксована правова рівність об'єднань, створених за світоглядними принципами, громадян незалежно від їх поглядів тощо. Простежувалася також тенденція до уніфікації норм, зокрема в зобов'язальних відносинах.

Сьогодні міжнародне право розглядає відповідальність сторін правовідносин із точки зору додержання його вимог суб'єктами міжнародного права, щодо яких вона (відповідальність) передбачається. Як правило, ці вимоги суворо дотримуються, оскільки вони встановлені у взаємному визнанні, яке засвідчується сторонами правовідносин в угоді відповідних суб'єктів цих правовідносин, і кожна зі сторін розраховує на взаємність щодо відповідальності від іншої сторони, прагнучи тим самим отримати для себе максимальну вигоду з міжнародно-правового регулювання цих міжнародних відносин.

Міжнародною відповідальністю вважають несприятливі юридичні наслідки для суб'єкта міжнародного права, який порушив своєю поведінкою покладене на нього міжнародне зобов'язання, тобто вчинив міжнародне протиправне діяння. Разом із тим міжнародне право передбачає можливість примусу щодо суб'єкта, який юридично порушив обов'язкові передумови, що й становить суть відповідальності в сучасному міжнародному праві. Таким чином, міжнародна відповідальність – це юридичні наслідки для суб'єктів міжнародного права, які набирають чинності в результаті порушення цими суб'єктами своїх суб'єктивних міжнародних зобов'язань і полягають у застосуванні до них допустимих у тому чи іншому випадку міжнародних (міжнародно-правових) санкцій [6, с. 74–78]. Р.В. Тункін, досліджуючи міжнародно-правовий розвиток в історичному аспекті, обґрунтовує такий поділ міжнародної відповідальності й зазначає: «Усі види відповідальності як політичного утворення

певною мірою мають політичний характер. Однак навряд чи можна заперечувати виділення матеріальної відповідальності в самостійний вид відповідальності. Разом із тим є форми відповідальності, не пов'язані з матеріальним відшкодуванням. Правильніше всі ці форми нематеріальної відповідальності відносити до політичної відповідальності» [7, с. 481]

У законодавствах фактично всіх розвинених країн підкреслюється, що правосуддя може здійснюватися винятково судом. Це положення часто конкретизується не тільки в конституціях країни, а й у кримінально-процесуальних кодексах та інших законодавчих актах. Інакше кажучи, законодавством закріплюється той юридичний факт, що тільки компетентний суд, який діє на основі приписів закону, може визнати людину винною та призначити кримінальне або адміністративне покарання. Що стосується правосуддя в цивільних справах, яке здійснюється судами загальної юрисдикції й арбітражними судами, то положення, що містяться переважно в конституції країни та конкретизуються у відповідному законі про судоустрій, конкретизуються також у низці інших законів, насамперед у цивільно-процесуальному й адміністративно-процесуальному кодексах.

При цьому коло органів, уповноважених здійснювати правосуддя відповідно до принципів справедливості й відповідальності, чітко обмежується названими вище законами. Жодні державні чи інші органи не вправі здійснювати такий вид діяльності, оскільки в них немає відповідних владних повноважень, наданих державою.

Чітка обумовленість правосуддя принципами справедливості й відповідальності сприяє формуванню в громадян правосвідомості, адже саме справедливості й відповідальності вважаються мірою соціальної оцінки у свідомості дій, поведінки людей і діяльності установ. Закріплені в праві вимоги справедливості мають силу закону й забезпечуються підтримкою держави. Вони одночасно і моральні, і правові. Тому справедливість – етико-юридичний феномен. Особливо це стосується категорії «справедливість» як універсальної світоглядної категорії, яка є катализатором створення позитивної правосвідомості.

Правова справедливість стає реальною у сфері дії багатьох суспільних відносин, що реалізуються в юридичній процесуальній формі. Справедливість є проявом розумності правової оцінки суспільного життя, а разом із такою категорією, як «відповідальність», є наскрізною соціальною чеснотою, важливим критерієм оцінки особистості, суспільства, держави та її інститутів. Новітнє трактування справедливості й відповідальності в правовому полі об'єднує концепцію справедливості з отриманням винагороди за певні заслуги, відповідальністю відповідно до поставлених вимог, наданих повноважень тощо, тобто стає нагальною соціальною потребою рівності в суспільстві. Такий підхід до справедливості й відповідальності робить зазначені філософсько-правові категорії невід'ємною складовою верховенства права, а також дозволяє подолати їх розуміння лише як морального чи правового явища.

Висновки. Загальноприйняті міжнародні документи обумовлюють необхідність включення категорій «справедливість» і «відповідальність» у правове поле держави, а також внесення змін у закони, підзаконні нормативно-законодавчі акти тощо.

Імплементация зазначених положень дозволить посилити правові гарантії свободи й особистої недоторканності громадян, особливо в процесі затримання, арешту та тримання під вартою, проведення досудового слідства й захисту в суді. Практика реформування законодавства з метою підвищення його ефективності вказує на те, що необхідно узгодити національне право з міжнародним правом із метою дотримання вимог європейських демократичних країн.

Список використаних джерел:

1. Бабич І.Г. Місце принципу добросовісності в системі сучасного зобов'язального права України / І.Г. Бабич // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса, 2005. – Вип. 24. – С. 327–331.
2. Каламкарян Р.А. Международное право / Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мигачев. – М., 2004. – 688 с.

3. Гараймович Д.А. Оценочные понятия в современном гражданском праве / Д.А. Гараймович // Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов. – М., 2001. – С. 132–133.
4. Левінас Е. Етика і Безконечність. Діалоги з Ф. Немо / Е. Левінас. – К., 2001. – 140 с.
5. Паліюк В.П. Щодо справедливості, добросовісності та розумності в чинному законодавстві України / В.П. Паліюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 42–45.
6. Международное право : [конспект лекций] / сост. В.Е. Живарев. М., 2004. – 96 с.
7. Тункин Г.И. Теория международного права / Г.И. Тункин. – М., 1970. – 381 с.

КОРШУНОВА І. М.,
здобувач кафедри теорії держави та права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.12:378

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається методологія вирішення нагальних політико-правових, економічних та інших проблем у державі, які виникають під впливом глобалізації, шляхом формування правосвідомості студентів у системі юридичної освіти. Доведено, що тільки в тісному взаємозв'язку правової психології та правової ідеології під впливом правової настанови може здійснюватись формування високого рівня правосвідомості в студентів у процесі правового виховання й навчання за юридичним фахом.

Ключові слова: правосвідомість, юридична освіта, правова культура, правове виховання, правова настанова, правова система.

В статье раскрывается методология решения насущных политико-правовых, экономических и других проблем в государстве, которые возникают под влиянием глобализации, путем формирования правосознания студентов в системе юридического образования. Доказано, что только в тесной взаимосвязи правовой психологии и правовой идеологии под влиянием правовой установки может осуществляться формирование высокого уровня правосознания студентов в процессе правового воспитания и обучения по юридической специальности.

Ключевые слова: правосознание, юридическое образование, правовая культура, правовое воспитание, правовая установка, правовая система.

The article reveals the methodology of the resolution of the urgent political, legal, economic and other problems in the country arising under the influence of globalization, by creating of the legal awareness of the students in the system of legal education. It is proved that only in the close relationship between a legal psychology and legal ideology, under the influence of the legal guidelines, there can be realized a formation of a high level of legal awareness among the students in the process of legal training and during the lawyer specialty training.

Key words: legal conscience, legal education, legal culture, legal training, legal guidelines, legal system.

